

Nuo monumento prie smūtkelio: atmintis ir kasdienybė paminkluose

Rasa Čepaitienė

Straipsnyje analizuojamos viešojo monumento sociokultūrinės reprezentacijos. Remiamasi Vakarų antropologų ir paveldosaugos specialistų polemika šiais klausimais. Tekste skiriama daug dėmesio paminklo visuomeninio vaidmens analizei, ypač jo santykiams su istorine atmintimi, įvairiems paminklų panaudos būdams (nuo pasisavinimo iki atmetimo). Atsižvelgiant į tai, nagrinėjamas ir paminklų vandalizmo fenomenas, ypač postkomunistinių šalių kontekste.

Bandant nubrėžti esmines *paminklo-pranešimo* istorinės raidos gaires, konstatuojama, kad Vakarų šalyse paminklai keičia savo tradicines funkcijas, demonstruoja tam tikras nunykimo tendencijas. Galiausiai, išryškinant skirtumus tarp paminklų padėties Vakarų ir Rytų Europos kraštuose, keliamas klausimas apie Lietuvoje atgavus nepriklausomybę atgimusios kryždirbystės priežastis, reikšmę, mastą.

Dr. Rasa Čepaitienė, Lietuvos istorijos institutas, XX a. istorijos skyrius, Kražių 5, LT-01108 Vilnius;

Vilniaus universitetas, Istorijos fakulteto istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra, Universiteto 3, LT-01513 Vilnius, el. paštas rascal@mail.lt

Problema

Parašyti šį straipsnį paskatino neseniai perskaityti šiuolaikinių Vakarų antropologų ir paveldosaugininkų darbai, skirti viešojo monumento bei memorialinių praktikų analizei. Ypač krito į akis jų rafinuotai svarstomų problemų neatitikimas ar net prieštaravimas lietuviškoms realijoms. Čia turimos omenyje specialistų išvalgos apie sparčias šios rūšies paminklų, ypač klestėjusių Europoje XIX–XX a. pirmoje pusėje (pas mus netgi iki Sovietų Sąjungos žlugimo), nunykimo tendencijas dabarties pasaulyje. Tendencijas, ryškiai kontrastuojančias su atgavus nepriklausomybę Lietuvoje kaip tik atgimusiu kryždirbystės fenomenu, kuris, kaip žinoma, neseniai buvo pripažintas ir pasauliniu mastu.

Tačiau ar kryždirbystę iš tiesų galima drąsiai laikyti gyva ir gaja tradicija, išlikusia be didesnių pokyčių, nepaisant sovietmečiu jai ateistinės ideologijos darytų kliūčių? Ar, deja, tai tėra laikinas, „madingas“ reiškinys, sietinas veikiau

su „prarastosios atminties“ ir ypač trauminių patirčių atgavimu bei reabilitavimu nepriklausomybės pradžioje? Pastarąją abejonę yra išreiškę negausūs šio reiškinio atgimimo tyrinėtojai. Pretekstas tokioms diskusijoms – kai kurios religinio ir meninio kičo, tradicijų dekadanso apraiškos, naujos atsirandančios statinių formos, konstrukcijos, netgi funkcijos (Počiulpaitė 2001: 4). Žinoma, nesant didesnės laiko distancijos, o ir pakankamai informacijos apie reiškinio mastą ir prasmes į šį klausimą atsakyti dar neįmanoma, tačiau verta bent teoriškai pasvarstyti vakarietiško/lietuviško skirtumų priežastis.

Paminklų minklės

Ar šiandien įsivaizduotume Kopenhagą be Undinėlės, Briuselį be Manekepiso, Madridą be Don Kichoto ir Sančos Pansos, Niujorką be Laisvės statulos, Rio de Žaneirą be Kristaus, Paryžių be Eifelio bokšto? Juk būtent šie paminklai yra bene ryškiausi minėtų miestų simboliai. Tačiau būdami pastebimi ar beveik nematomi, vienetiniai ar masiniai, kuklūs ar pompastiški, meniški ar neskoningi, viešieji monumentai nėra tokie paprasti, kaip kad gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio.

Kalbant apie šios rūšies paminklus, neišvengiamai tenka pradėti nuo sąvokos apibrėžimo. Prancūzų, anglų ir rumunų *monument*, italų, ispanų ir portugalų *monumento* kilę iš lotyniško žodžio *monumentum*, kuris reiškia daiktą, skirtą minėti (prisiminti), pirmine prasme – *antkapį*. Jis savo ruožtu yra kilęs iš veiksmazodžio *monere*, reiškiančio minties, nukreiptos praeitin, intenciją, bet taip pat *perspėjimą* nepamiršti, nukreiptą ateitin (Vallet 1999: 21). Ieškant dar giliau, lotynišką žodį galima bandyti sieti su indoeuropietiška šaknimi *men*, įvardijančia bet kokią mąstymo veiklą, kurią galima atpažinti ir lietuviškuose žodžiuose *at/mintis*, *minėti*, *at/pri/už/minti*, *minėjimas*, *paminklas* ir t. t. Trumpai tariant, paminklas yra signalas atminčiai, prisiminimo žadintojas. Jis įtraukia tiek jusles (regėjimą, lytėjimą), tiek intelektą (atmintį).

Ankstyviausi paminklai, pradedant pilkapiiais, nekropoliais, piramidėmis ir megalitais, spėjama, buvo skirti mirusiesiems įamžinti. Graikai tokius statinius vadino *mnemeion* (prisiminimas). Bet tokių paminklų būta ne tik senovės graikų kultūroje, o ir daugelyje kitų. Atsižvelgiant į šį pastebėjimą galima teigti, jog „paminklas“ yra veikiau *antropologinė*, o ne *istorinė* kategorija. O ieškant istorinės monumento perspektyvos, būtų galima kalbėti veikiau apie jo *formų*, atspindinčių bei įkūnijančių konkrečios epochos estetines, stilistines bei socialines normas (Pevsner 1976: 11–26), o ne *funkcijų* kaitą.

Antropomorfiška, t. y. į žmogų orientuota, ir paminklo povyza. Paprastai jam būdingas vertikalumas – savotiška vizuali nuoroda į sakralinį, legendinį ar

realų asmenį. Dėl to jis yra iš tolo matomas ar tai būtų stabo statula, administracinė stela, paminklas mirusiajam, pasienio stulpas ar mauzoliejus. Esama ir kitos galimos referencijos: paprastai didžioji paminklų statytoja yra valstybė, kuri irgi apibūdinama kaip „ta, kuri stovi“ (angl. *state*) (Vallet 1999: 23).

Tačiau painiava kils prisiminus, kad „paminklo“ sąvoka vartojama anaip tol ne viena prasme. Remdamiesi prancūzų sociologo R. Debray pasiūlyta paminklų klasifikacija, šiuo atveju turime patikslinti, kad kalbame apie *paminklų-pranešimą*, kuris skiriasi nuo šio autoriaus dar išskirtų *paminklo-formos* ir *paminklo-pėdsako*, nors ir gali su jais sąveikauti (Debray 1999: 28–44).

Paminklai-pranešimai yra intencionalūs, t. y. siekia įamžinti realų ar mitinį praeities įvykį ar asmenį. Šiam paminklų tipui priklauso kipa, obeliskas, kripta, koplyčia, memorialinis paminklas ir t. t. Skirtingai nei kiti du porūšiai, pastarasis yra labiau pažeidžiamas dėl keršto, vandalizmo ar planuotos destruktijos, dažnai stovi ant pjedestalo ir yra aptvertas. Įdomu, kad jam *neprivalomos* nei meninė (serijinės gamybos antkapiai), nei senumo vertės – pagrindiniai kriterijai „istoriniam paminklui“ apibrėžti. Jis turi tik simbolinę paskirtį: sąlygoti ceremoniją, palaikyti ritualą, įkvėpti jaunąją kartą, įkūnyti tam tikras vertybes.

Intencionalūs paminklai statomi ant tiltų, aikštėse ir kryžkelėse, mūšio laukuose ir kapinėse. Būtent jie, nors dažniausiai nebūdami įrašyti kultūros vertybių apsaugos inventoriuose ar registruose, įkūnija paveldo perdavimą iš praeities į ateitį. Beje, dažniausiai jiems nė nereikia valstybės apsaugos: vienais paprastai pasirūpina mirusiųjų giminės, kitais – vietinei bendruomenei atstovaujantys valdžios organai. Tačiau būtent jie yra paminklai *par excellence* – atitinkantys pirminę šio žodžio prasmę, t. y. skirti *priminti*.

Palyginimui – *paminklas-forma* yra „pilies ar bažnyčios įpėdinis, kitaip tariant, tradicinis „istorijos paminklas““ (Debray 1999: 31). Būdamas architektūrinis, pilietinis ar religinis, senas ar naujas, estetiškas ar dekoratyvus, jis neišreiškia jokio liudijimo ar sąmoningos memorialinės intencijos. Šiam tipui gali priklausyti parkai ir sodai, kiemai ir aikštės, taigi jis iš tiesų gali būti „monumentalus“. Beje, jis ne visuomet bus laikomas paveldo vertybe (architektas dar yra gyvas), gali turėti utilitarią paskirtį ir, skirtingai nuo pirmojo tipo, nepritraukti kokių nors ritualų.

Galiausiai, *paminklas-pėdsakas*, anot R. Debray, yra tiesiog praeities liekana, dokumentas be etinės ar estetinės motyvacijos. Jis buvo sukurtas ne tam, kad kažką primintų, o kad tarnautų, ir nepretenduoja į originalumą ar estetiškumą bei dažniausiai nesukelia jokio architektūrinio intereso. Jo vertė veikiausiai yra metaforinė ar metonimiška, jis nurodo ne kokią nors instituciją, bet aplinką, įgūdžius ar stilių. Iš esmės būdamas daug kuklesnis nei du pirmieji, jis labiau susijęs su kasdienybe.

Jau buvo užsiminta, kad šie trys paminklų tipai gali susipinti. Pavyzdžiui, Eifelio bokštas iš pradžių buvo *forma*, vėliau *politinis pranešimas* – mokslo ir technikos pergale prieš „religinius prietarus“, kuriuos simbolizavo Sacré-Coeur bažnyčia – ir, galiausiai, visam pasauliui jis tapo vizualine Paryžiaus metonimija bei Sidabro Amžiaus akivaizdžiausiu *pėdsaku* ir „istorijos paminklu“ *par excellence*. Beje, ir šiandien *paminklai-formos* gali tarnauti *pranešimams*, pavyzdžiui, įvairūs pano, elektroninės afišos, reklaminiai ekranai ir t. t.

Nors atrodanti rafinuota ir nuosekli, ši R. Debray suformuota ir į universalią pretenduojanti paminklų tipologija bemat sulaukė jo tėvynainių kritikos. Vienas jų rašė:

„Kalbant apie Pasaulio paveldą, kaip būtų galima praktiškai taikyti R. Debray paminklų klasifikaciją? Kokiai tradicijai, teritorijai, istorijai, identitetui priklauso paminklas-pėdsakas? Ir ar tie, kurie neturi tos pačios istorinės atminties, privalo jį saugoti? Juolab kalbant apie paminklą-pranešimą. Savo ruožtu paminklas-forma rizikuoja susidurti su skonio reliatyvumu, technikų ar mastelių įvairove: tai, kas vieniems atrodoys gražu, didinga ir išpūdinga, kitiems bus žema, bjauru, kičas, nenaudinga, nesuprantama, pompastiška <...> Dauguma paminklų, skirtų pašlovinti dinastijai, dievui ar pergalei, visai ką kita sakys priešų, nugalėtojų, išžudytųjų palikuonims. Net tie paminklai, kurie šlovina bendresnius principus (taiką, teisingumą, progresą), gali atrodyti kaip išpuikėliški vienos tautos universaliosios misijos liudininkai. <...> tad į ką gi paminklai gali kreiptis už juos sukūrusios kultūros ribų?“ (Huyghe 1999: 61).

Tenka sutikti, kad paminklas kaip niekas kitas yra specifiskas vienos kultūros produktas ir tuo jas skiria vieną nuo kitos. Kaip matėme, skirtingų kultūrų paminklams-pranešimams bendra tėra viena – jų memorialinė intencija.

Paminklą lemia jo kuriamas efektas, tai, kas patraukia dėmesį, „verčia prisiminti“ (įdomu, kad žodžio *monere* šaknis bendra tiek *monumentui*, tiek *monstrui*). Vadinasi, jam nebūtina būti autentiškam, kad galėtų funkcionuoti. Pakanka, kad jis būtų įtikimas. Tačiau paprastai įsivaizduojama, kad, atsiradę kaip dailusis menas ir laikomas konkretaus menininko kūrybingumo išraiška, jis iliustruoja aukštesnės kultūros lygmenį. Taigi reprezentuodamas tautos genijų, jos tikėjimus ir vertybes, iškilieji paminklai įkūnija vokiškąją *Kultur* idėją.

Ar būtų *pėdsakas*, *pranešimas* ar *forma*, paminklas generuoja kolektyvinės priklausomybės jausmą. Tad nesvarbu, kas yra paminklų statybos iniciatorius – privatus asmuo, bendruomenė, valstybė. Kartą atidengti, jie nebeturi savininko, priklauso visiems. Todėl tampa įmanoma jais simboliškai „dalytis“ lyg vieno daikto gabalais, kurie yra panašūs ir kartu skiriasi. Pavyzdžiui, kai griuvo Berlyno siena, kiekvienas stengėsi pasičiupti jos gabalėlį. Tačiau šis išsineštas gabalėlis nebuvo vien mažytė sienos dalis, jis buvo ir jos nugriovimo dalis. Tokiu būdu sąjoniškas troškimas pasisavinti paminklą gali net imti jam kelti

grėsmę. Noras pasisavinti individualiai įgytas patirtis ar išpūdžius dažnai veda prie užrašų ant paminklo rašymo (graffiti). Paminklo pa/įsisavinimui taip pat svarbi galimybė ant jo užlipti ar įeiti, o ne tik žiūrėti iš šalies, todėl galima pakilti į Eifelio bokštą ar Laisvės statulą. Ir priešingai, dažniausiai neleidžiama lipti ant dievybės ar adoruojamo asmens, pavyzdžiui, Stalino, statulos.

Todėl simboliniai paminklo efektai neįmanomi be jo vaizdų ir ypač be fotografijų. Kiekvienas, stovėdamas prieš Tadž Mahalą ar Partenoną, gali jį nufotografuoti ir nuotraukų albume išsaugoti jo atvaizdą – tai nekalčiausia paminklo pasisavinimo forma. Nuotrauka tuo pačiu metu yra subjektyvi ir objektyvi, unikali ir reprodukuojama, meno kūrinys ir serijinis gaminys... Tokiu būdu užsimezga ypatingi ir artimi ryšiai tarp elektros, fotografijos ir paminklų. Šios išvalgos vestų prie supaprastinto paminklo apibrėžimo: *paminklas yra naktį apšviečiamas objektas* (Sicard 1999: 133).

Nors paminklai atstovauja sakralinei ar pseudosakralinei sferai, bet yra pajėgūs įsiurbti ir daugybę kitų reikšmių, kokias tik jiems gali suteikti jų žiūrovai. Kartą pastatyti ir tapę miestovaizdžio ar kraštovaizdžio dalimi (šalia viešųjų monumentai ir kuklūs atminimo ženklai autokatastrofų vietose), jie kartu yra tiek kasdienybės, tiek švenčių dalis (nuo valstybinių švenčių iki mirusių tėvų kapų lankymo per vestuves). Paprasčiausias viešojo monumento „panaudos“ būdas kasdienybėje – laikyti jį tiesiog vertybiškai neutralia topografinė nuoroda, padedančia susiorientuoti erdvėje („*susitikime prie paminklo...*“).

Galima pabandyti prieštaringas paminklo savybes suvesti į apibendrinančią lentelę.

Lentelė. Paminklo-pranešimo charakteristikos

Paminklą sudaro	medžiaga	simbolinis krūvis (pranešimas)
Jis skirtas ikūnyti	kolektyvinę atmintį atmintį	individualią (šeimos)
Jo vertė	sakrali	sekuliari
Pagal priklausomybę yra	viešas (kolektyvinis)	privatus
Vaizduoja	abstrakciją / alegoriją	konkretybę (istorinį veikėją)
Pagal atlikimo pobūdį	profesionalaus menininko kūrinys	amatininko/tautodailininko dirbinys
Pagal dauginimo galimybes	vienetinis objektas (originalas)	kartotinis-serijinis objektas (kopijos)
Pagal panaudą skirtas	palaikyti ceremoniją (šventė-minėjimas)	pagyvinti kraštovaizdį, padėti orientuotis erdvėje (kasdienybė)

Be to, būdamas pėdsaku, atmintimi, forma, paminklas yra ir žodis. Jis priena, kviečia, įsako, bara (paminėtina nesena jaunimo akcija prie LR Seimo, raginusi praeivius prisidėti prie *sniego senių besmegenių* – ko ne paminklai? – lipdymo). Tam, kuris į jį žiūri, neišvengiamai kyla minčių. Taip atlikdamas savo funkciją jis tampa ir *paminklu-diskursu*. Beje, šis diskursas gali pašiepti ir patį savo signifikatą – prisiminkime, pavyzdžiui, anekdotus apie kunigaikščio Gedimino ar Petro Cvirkos paminklus dabarties vilniečių folklore...

Bet kokių atveju paminklas yra konkrečios jį pastačiusios bendruomenės estetiškos, architektūrinės ir ritualinės konvencijos vaisius. Kyla klausimas, kas gi sąlygoja šią konvenciją, daro ją įmanomą? Arba lemia tai, kad kartais, ypatingoms istorinėms aplinkybėms susiklosčius, šis anksčiau pasiektas susitarimas imamas kvestionuoti arba net visiškai atmetamas? Atsakymo toli ieškoti nereikia. Kadangi paminklai skirti gyvai atminčiai įamžinti ir neleisti jai užgesti, akivaizdu, kad jų poreikis ir prasmė iš čia ir kyla.

Gyvosios atminties sargyboje

Visais laikais praeitis buvo ir tebėra „naudojama“ dabarčiai pateisinti. Ši perspektyva ypač būdinga tradicinėms visuomenėms, neturinčioms rašto ir stipriai veikiamoms kolektyvinės atminties. Tokiose visuomenėse empirinis tyrimas retai revizuoja įprastus požiūrius, ir tradicija yra žymus veiksnys, lemiantis individo palaikomas vertybes ir elgesį, ypač jeigu tikima precedentą esant senu ir pastoviu. Tokiu būdu praeitis tampa patikimu tiesos ir vertybių šaltiniu. Dalykai laikomi teisingais todėl, kad jie yra kadaise įvykę ir atsikartoja. Tokiose visuomenėse tradicijos išreiškia ne tiek totalų ar nesilpstantį stabilumą, kiek *ypatingų* precedentų – praktikų, kylančių iš specifinių nemirtingų instancijų – vertę (Eliade 1996).

Tačiau prasidėjus pramoninei erai, Vakarų kraštų visuomenėse ėmė reikštis kolektyvinės atminties nynykimo tendencijos. Jos ypač paspartėjo pastaraisiais dešimtmečiais ir, pasak prancūzų istoriko P. Nora, yra susijusios su globalizacijos, demokratizacijos, masinės kultūros ir informacinės eros procesais. Nyksta tradicijos, niveliuojasi lokaliniai skirtumai. Tam reikšmės turi taip pat didžiųjų ideologinių sistemų žlugimas. Istorinės žinios per žiniasklaidą masiškai tiražuojamos ir vartojamos, kaip ir kiti produktai. Kuo mažiau gyvenama kolektyvinėje atmintyje, tuo labiau vyksta jos atomizacija, ir „kiekvienas darosi sau istoriku“ (Nora 1984: xxix). Pasak istoriko, kolektyvinei atminčiai, kuri kadaise karaliavo bendruomeninėje sąmonėje, šiandien likusios tik pavienės vietos ar objektai, kurias prancūzų istorikas pavadina „atminties vietomis“ (Nora 1984: xviii). Viešieji monumentai, būdami kolektyvinės atminties produktais, irgi priklauso minėtų „atminties vietų“ kategorijai.

Memorialiniai daiktai (relikvijos) ir ypač paminklai turi galią mobilizuoti visas tris atminties formas – *gestus, vaizdus ir žodžius*. Paminkle būna ne tik įrašai, bet ir vaizdai (skulptūros ar bareljefai), jie pritraukia dažniausiai iškilmingus ir ceremonialius gestus: *atnešti gėlių, kalbėti tyliau, kartu giedoti, nusiimti kepurę, stovėti garbės sargyboje* ir pan. Galiausiai jie sukelia norą prabilti – *pasidalyti prisiminimais*. Tiek kalba, tiek balso tonas, emocijos tarnauja simbolizacijos darbui. Tokiu būdu paminklai leidžia įsisavinti praeities patirtis ir jas integruoti į kolektyvinę grupės egzistenciją.

Paminklas yra kolektyvinis simbolis, skirtas suvienyti ir surinkti. Nuo paminklų neatsiejami ir juos papildantys minėjimai nėra individualūs – jie kolektyviniai, siekia ne vien sužadinti prisiminimus, bet ir užmegzti ar sustiprinti socialinius ryšius.

Iš esmės paminklai skirti mobilizuoti oficialiąją, nacijos ar platesnės socialinės grupės atmintį ir įkūnyti oficialiasias vertybes – laisvę, pažangą, taiką, pasiaukojimą, pareigą ir pan. (Koselleck 1997: 136). Įdomu, kad valstybei ši atminties rūšis rūpi labiausiai, o individui dažnai kaip tik mažiausiai. Tačiau įsisavinti kolektyvinę praeities viziją ne visada lengva. Čia gali padėti ar, priešingai, trukdyti *asmeninės* patirtys, kurios gali neturėti nieko bendro su įvykiais, minimais šio monumento. *Šeimos* patirtys irgi gali būti labai skirtingos. Pavyzdžiui, tremtinio vaikaitis visai kitaip nei kiti žiūrės į paminklą tremtiniams. Be to, trokštamas visuomeninis konsensusas neįmanomas be užtušavimo ar užmiršimo to, kas grupės narius skiria. Paminklai ir turi padėti pamiršti ar užglaistyti šiuos neišvengiamus skirtumus, kviesdami atsisakyti individualios atminties kolektyvinės naudai. Tipiškas tokios elgsenos pavyzdys – paminklai Pirmojo pasaulinio karo aukoms Elzase ir Lotaringijoje, dedikuoti „Mūsų mirusiems“, tuo tarpu kitur Prancūzijoje ant monumentų rašoma „Mūsų mirusiems už Tėvynę“ (Tisseron 1999: 213). Taigi vos tik paminklas pastatomas, kažkas rizikuoja būti paslėpta, nebūtinai sąmoningai ar visuomet, bet potencialiai. Tad paminklas yra kriptograma, slepianti savo prigimtį. Kartais pats paminklo trūkumas tampa reikšmingu – kodėl kai kurie įvykiai buvo nutylėti? Tačiau paminklų retumas žymi užmirštųjų daugybę... (Guillaume 1999: 225). Ir atvirkščiai, kai kurie istoriniai personažai, tokie kaip, pavyzdžiui, Leninas, sulaukė daugybės paminklų. Anaiptol ne visi paminklai išreiškia istorinę tiesą, bet veikiau norą tikėti ar kitus priversti tikėti tam tikra jos versija.

Atminties trikdžiai

Jau minėta, kad pirmoji atminties funkcija yra ne saugoti praeitį, bet ją pritaikyti, kad galėtų praturtinti ir įprasminti dabartį, ar net bandyti ja manipuluoti. Spausdintos istorijos ir užrašyti atsiminimai gali būti be galo dauginami,

taigi yra potencialiai nemarūs, o materialios praeities liekanos patiria pastovų naikinantį laiko poveikį. Nors daugelis jų atrandamos, atgaivinamos ir iššifruojamos, vis dėlto jos yra iš esmės baigtinis ir neatnaujinamas resursas, išskyrus vis naujai atrandamus reliktus (Lowenthal 1985: 210).

Kuomet kiti praeities artefaktai sunyksta, memorialinėms praktikoms skirti kūriniai išlieka tik kaip fiziniai praeities liudytojai, nebetekę savo pirminės reikšmės – *pranešimo turinio*. Antikoje atminties išsaugojimas ir nereikalavo paminklo materialaus pavidalo apsaugos. Paminklas buvo glaudžiai susijęs su atmintimi ir jai tarnavo. Tradicinėje Lietuvos visuomenėje, pavyzdžiui, irgi buvo manoma, kad mirusio žmogaus atminimas tveria tol, kol nesupūva ant jo kapo pastatytas medinis kryžius. Tad gali kilti klausimas: jeigu paminklas materializuoja atmintį, ar jis turi išlikti ilgiau už ją pačią? Kam reikia visų tų didžiulių pastangų ir sąnaudų, kad jo pirminė forma ir materija būtų išsaugota? Kam saugoti paminklus, kurių prasmė yra išnykusi? Jeigu pirminė paminklo paskirtis yra „priminti“ (*monere*), gal mūsų epochos charakteringiausiais paminklais taps reklaminiai užrašai (angl. *advertisements*)? Kaip ir senovės paminklai, jie susitapatina su savo skelbiama žinia. Todėl teoretikai teigia, kad skirtumas tarp prarastos pirminės paminklo paskirties ir jo saugojimo gali būti net tam tikra užmaršties forma, kurią materiali apsauga gali kultivuoti (Melot 1999: 10).

Dar Robertas Musilis viename tekste juokaudamas pateikė receptą, kaip būtų galima užsitikrinti didžiųjų istorinių veikėjų, vietų ar datų kolektyvinę užmarštį – *tereikia pastatyti jiems paminklą*. Pasak jo, šių statulų ir pastatų gausa išvirsta savo pačios priešingybe – sukurtos tam, kad būtų matomos, jos tampa neregimos (Musil 1965).

Dar neseniai paminklai ragino sekti vertybėmis, kurios buvo minimos, jie primindavo žmonėms, kuo tikėti ir kaip elgtis. „Tirštėjantis paminklų miškas“ išreiškė XIX a. pabaigoje nacionalistinę praeities šlovinimą, beveik grasino uždusinti Europos miestų aikštes, tačiau daugelio tokių paminklų pastatymo vieta neturėjo jokio ryšio su juose pavaizduotais įvykiais ar veikėjais.

Jau minėta, kad anksčiau visuomenė paminklais susigražindavo savo praeitį. Pavyzdžiui, nesena abiejų pasaulinių karų praeitis buvo daugiausia įsivinta per paminklus ir su jais susijusius ritualus. Kadangi šie dramatiški įvykiai istorinėje atmintyje buvo dar gyvi, ceremonijos atliko *gedulo darbą*, taip pat tapo savotišku atsaku į dabarties problemas ir trokštamos ateities eskizu. Deja, tokie monumentai buvo prasmingi ir tarnavo tol, kol buvo gyvi dauguma šių įvykių liudininkų arba jų artimųjų. Šiandien gi daugelis tokių objektų nors vis dar siekia lankytojui sukelti pagarbą ir pasigėrėjimą žuvusiųjų drąsa bei auka,

primena įvykius, kurie istorinėje atmintyje jau nebėra tokie aktualūs kaip anksčiau. Tačiau Europoje paprastai neskubama jų išmontuoti ar iš naujo interpretuoti.

Kiek kitoks santykis su jais Vidurio ir Rytų Europoje ar kitur. Pavyzdžiui, JAV seniai nebešvenčiamas Vietnamo karo minėjimas. Vašingtono Vietnamo karo memorialas pabrėžia žmonių netektis, o ne turėtus politinius tikslus, ir siekia pilietinio susitaikymo (Boime 1998: 307–333). Didelį išpūdį daro tiesiog kapinynai, demonstruojantys tikrąją karo kainą. Dabar nebe taip gausiai statomais memorialais siekiama išreikšti esminę pacifistinę žinią, skirtą postimperialinio, globalizacinių procesų paveikto pasaulio žmonėms. Gali kilti klausimas: tai *karo* ar *taikos* memorialai bei muziejai? Bet kokių atveju jie jau linkę pabrėžti individualius išgyvenimus ir patirtis, o ne neutralius faktus bei statistiką, kaip kad būta anksčiau. Pavyzdžiui, karas, tradiciškai laikomas „vyrų reikalu“, imamas interpretuoti plačiau, įtraukiant ir feministinį aspektą ir t. t. (Tunbridge, Ashworth 1996: 120–122).

Tačiau ir šiandien, išlikdama seniausia, memorialinė paminklų vertė nėra visiškai išnykusi iš šiuolaikinės visuomenės. Bet Vakarų Europoje vis labiau kratomasi valstybinės „paminklomanijos“ (Michalski 1998: 201–210). Nors memorialinių lentų, statulų ir statinių yra kiekviename mieste ar miestelyje, jau nekalbant apie paminklus mirusiesiems, šias memorialines praktikas imama vis labiau laikyti XIX a. nacionalizmo ir XX a. totalitarinių režimų liekanomis, šiandien laikomomis antimonumentais. Šiuolaikiniais statiniais nebesiekiami įamžinti kokius nors praeities įvykius ar asmenis, jie skirti dabarties ir ateities reikmėms tenkinti. Taigi socialinis poreikis labiau linksta iškelti suvokimą (*paminklų-formą*), o ne jausmą ir atminimą (*paminklų-pranešimą*). Mūsų laikų Vakarų visuomenės paradoksas – ji ima saugoti vis daugiau paminklų ir vis mažiau jų besukuria.

Galima priskaičiuoti nemažai „tradicinių“ viešųjų monumentų nepopuliarumo priežasčių (plačiau žr. Čepaitienė, Šermukšnytė 2003: 269–272), nors specialistai teigia, kad kol kas per anksti pranašauti galutinę jų mirtį – juk paminklas priklauso „ilgajam istorinio laiko lygmeniui“, todėl dabartinė jo padėtis galbūt yra tik mutacija (Debray 1999: 43). Tiesiog tapę nebeaktualiais istorinei atminčiai, paminklai tarsi sustingsta, o su jais susiję ritualai, jei ir išlieka, virsta tuščiaviduriais. Anaipol ne visuomet pavyksta reanimuoti ir reabilituoti nunykstančias monumentų funkcijas. Tuomet kartais pasirenkamas drastiškas elgsenos su „pasenusiais“, istorinei atminčiai nebeaktualiais paminklais būdas – tiesiog jų atsižadama, jie atmetami.

Tempus edax, homo edacior¹

Nors sociopolitinių perversių metu dažniausiai taikytą elgsenos su ankstesnio režimo statytais paminklais būdą galima būtų pavadinti tiesiog vandalizmu, tačiau, kaip rodo šios srities tyrimai, pats šis reiškinys nėra lengvai apibūdinamas. Meno istorikas Luisas Réau šią sąvoką pabandė konkretizuoti taip:

„Šiandien šiuo negarbingu terminu „vandalizmas“ vadiname ne tik paminklų, turinčių meninę vertę arba keliančių juos sukilninančius istorinius prisiminimus, tiesioginę destrukciją, bet ir jų aplinkos keitimą (informacinis vandalizmas), jų perkėlimą (elginizmas²) ar perdirbimą (restauracinis vandalizmas). Be to, vandalizmu laikysime ne tik žmogaus rankomis sukurtų, bet ir gamtinių vietovių naikinimą“ (Réau 1994: 13).

Skirtingai nuo *ikonoklazmo*, reiškinio, susijusio su stabmeldystės draudimu, siekiančiu dar Senojo testamento laikus (plg. Dan 3,1-18) ir geriausiai žinomo iš VIII–IX a. Bizantijos ar XVI a. Reformacijos inspiruotų teologinių ginčų ir kovų dėl dievybės vaizdavimo (Gamboni 1997: 28–31), *vandalizmo* sąvoka žymi modernųjų laikų fenomeną, besiskiriantį nuo destrukcijos, kuri egzistavo visais laikais. Ji reiškia neteisėtą naikinimą, inspiruotą tamsuoliško fanatizmo ar tiesiog gobšumo.

Vandalizmo terminas labiausiai siejamas su naujųjų ir naujausių laikų revoliucijų ar perversmų sukeltomis visuomeninio gyvenimo perturbacijomis pradedant Didžiąją prancūzų revoliucija ir baigiant Afganistano talibų siautėjimu. Nors tikslai skiriasi, bet visiems šiems visuomenės pertvarkytojams būdingas užsimojimas prieš religiją, kitaminčius ir iš viso prieš praeitį, siekiant ją radikaliai perrašyti iš naujo, nutrinti visus ankstesnio gyvenimo pėdsakus, įkūnytus paminkluose, meno kūriniuose, knygoose, archyvuose ar kapinėse (Lasarev 1989: 142–148). Tai, ko nepavyksta sunaikinti fiziškai, dažnai išgrobstoma arba perdirbama kartais šiems objektams suteikiant jiems priešingą funkciją ar prasmę (bažnyčia – ateizmo muziejus).

Vandalizmas, kuriam viešieji monumentai tampa pirmu ir labiausiai matomu, nors, žinoma, ne vieninteliu, taikiniu, deja, kol kas, atrodo, nėra pakankamai ištyrinėtas, neskaitant solidaus šį reiškinį analizavusių Julijuso fon Vėgho, Luiso Réau, Davido Freedbergo ar Dario Gamboni indėlio. Galbūt tai susiję su paties fenomeno apibrėžties sudėtingumu, kurį pažymi minėti tyrinėtojai. Apibendrintai siūloma vandalizmą skirti į destruktyvų (inspiruotą karų, invazijų,

¹ Laikas eda (paminklus), bet didžiausias jų priešas – žmogus (lot.).

² Žodis kilęs nuo pavardės škotų lordo, Didžiosios Britanijos ambasadoriaus Graikijoje, kuris įsakė nuimti Partenono bareljefus ir Erechteono kariatides ir išgabenti juos į Angliją.

sukilimų, revoliucijų ir pan.) ir restauracinį. Kitas būdas – klasifikuoti pagal vandališkų veiksmų individualius ar grupinius atlikėjus (nepamirštant jų iniciatorių), motyvus ir pasekmes (simbolinis, dalinis ar visiškas sunaikinimas) ir pan.

Minėtasis L. Réau akcentavo motyvų reikšmę ir pabandė suklasifikuoti psichologines vandalizmo paskatas, išskirdamas garbingus ir negarbingus, sąmoningus ir nesąmoningus jo argumentus. Labiausiai paplitę yra pusiau sąmoningi ir viešai nepripažįstami motyvai, tokie kaip jokios apčiuopiamos naudos nesiekiantis gyvuliškas griovimo instinktas, gobšumas ar pavydas pirmtakų šlovei, pavyzdžiui, nuo Senovės Egipto faraonų laikų praktikuotas *damnatio memoriae*, netolerancija ir tiesiog neišprusimas (paminklų bjaurojimas dažais, užrašais ir pan. kaip tam tikra jų profanacijos ar, priešingai, simbolinio pasisavinimo forma). Esama atvejų, kuomet kai kurie objektai ar pastatai buvo pasmerkti myriop vien dėl savo simbolinės reikšmės kaip „atsakingi“ už įvykius, susijusius su jais, pavyzdžiui, kaip atsitiko Bastilijai. Ir priešingai, sąmoningi viešai deklaruojami vandalizmo motyvai dangstomi gerais tikslais. Tačiau prisidengus religijos ar pasaulietinės moralės gynimu, geru skoniu, higiena ir t. t. vykdoma intencionali destrukcija dažniausiai niekuo ne geresnė už piktavalių vandalizmą (Réau 1994: 13–26).

Deja, ir nesena solidi menotyrininko Dario Gamboni šios temos studija atskleidžia, kaip sudėtinga teoriškai pagrįsti šio fenomeno kontūrus bei tipologizuoti vandalizmo rūšis (Gamboni 1997: 22–24). Vandalizmą tyrę autoriai yra atkreipę dėmesį į loginį prieštaravimą, slypintį pačioje šio reiškinių vidinėje sąrangoje: vandalizmu paprastai laikomas meno kūrinų naikinimas, bet argumentacijoje, kuria patys vandalai grindžia savo elgesį, šiems daiktams atsiskaidoma pripažinti meninę vertę, jie savotiškai devalorizuojami. Todėl kyla klausimas, ar nevertingų daiktų naikinimas vis dar bus laikomas vandališku veiksmu? Šis perversiškas samprotavimas, nukreipiamas net ir prieš patį žmogų, yra gerai žinomas, pavyzdžiui, skerdynės indėnų, laikytų neturinčiais sielos, vadinasi, ir nesančiais žmonėmis, ispanų Konkistos metu amžininkų nebuvo vertinamos kaip moralinių pasekmių turėsiančios žmogžudystės.

Menotyrininkas V. Rimkus yra rašęs: „Asmenybės garbinimo ir net kulto laikotarpiu meninė paminklo kokybė dažniausiai hiperbolizuojama, nes vertinamas ne kūrinys, o herojus. Asmenybės nuvainikavimo ir paminklų vertimo metu į meninę kokybę apskritai nekreipiama dėmesio, ji netenka prasmės“ (Rimkus 1994: 8). Taigi paminklų griovimas sociopolitinės kaitos metu metonimiškai išreiškia paties režimo – jų statybos iniciatoriaus – griūtį. *Aukšto* vs *žemo*, *didelio* vs *mažo* opozicijos ir jų hierarchinių ryšių apvertimas masinėje sąmonėje gali priminti istorijas apie Dovydą ir Galijotą, Guliverį ir liliputus ir pan.

Ši nuostata prisimenama iš nesenų įvykių. Pavyzdžiui, analizuodami komunizmo griūties sociokultūrinės pasekmės buvusiose socialistinio lagerio šalyse, straipsnių rinkinio *Atrastoji Rytų atmintis* autoriai tiksliai pastebėjo, kad po to, kai stalinizmas ir sovietinė sistema siekė ištrinti ar manipuliuoti istorine atmintimi, atėjo „ginčytinos atminties“ laikas, keliantis naują „tradicijų išradimo“ poreikį (Brossat A. et al 1990: 11–35).

Įdomu, kad ir Lietuvoje estetiški argumentai labiau skatino šiuos monumentus nukelti ar nugriauti nei išsaugoti. Atgimimo metu meninės jų vertės ar autorystės neturėjo didelės reikšmės renkantis likvidavimo „taikinius“. Jie daugiausia buvo laikomi ne „statulomis“ sekularia ir menine žodžio prasme, bet komunistinio kulto objektais, „didžiųjų režimo asmenybių“ mistinės prezencijos materialia išraiška, kitaip tariant, savotiška sekularia stambeldystės forma, kuri nebegalėjo būti toleruojama. Laimė, šalia palyginti negausių fizinio komunistinių paminklų naikinimo atvejų po nevienareikšmių diskusijų pokomunistiniuose kraštuose buvo daugiausia pasirinktas jų *muziejifikacijos* kelias. Pastaroji, kaip žinoma, sukėlė nemažai iki tol neegzistavusių problemų, ypač susijusių su tokių specifinių objektų apsauga, eksponavimu ir interpretacija, ką rodo plačiai žinomas Grūto parko atvejis.

Be jau minėtos *destrukcijos* ir *muziejifikacijos*, būta ir daugiau paminklų panaudos siūlymų. Jų likimu susirūpinę intelektualai siūlė buvusioms Rytų ir Vakarų Vokietijoms apsieisti savo paminklais arba rusų menininkų Vitalijaus Komaro ir Aleksandro Melamido (sunkiai realizuojamas) projektas kranais pakabinti paminklus ore ir t. t. (Gamboni 1997: 75). Vis dėlto bėgant laikui ir vis labiau atsiveriant vakarietiškai kultūrai šiame regione imta po truputį suvokti nekenčiamo laikotarpio ir jo simbolių ambivalentiškumą. Formavosi idėja, jog pati sovietinė praeitis ir atmesti bei paniekinti jos ženklai irgi gali tapti tam tikru identiteto pamatu šio regiono žmonėms.

Įdomu, kad griūvant komunistiniams režimams įvairiose šalyse atsirado naujas – „kalbančių paminklų“ fenomenas. Pavyzdžiui, ant V. Lenino paminklo Maskvoje šalia užrašo „Visų šalių proletarai vienykitės“ atsirado prieraišas „Kovoje prieš komunizmą“ arba „Atleiskite man“ ir t. t. Beje, buvo daug diskutuota dėl panašių užrašų pašalinimo poreikio ir prasmės pradėdant priekaištais dėl „istorijos valymo“ ir baigiant argumentais apie demokratijos stiprinimą vykstant polemikai su režimo paminklais. Galiausiai šie užrašai išreiškė ir pirminės agresijos prieš paminklus silpnėjimą bei jų apsaugos galimybę šitaip perkuriant jų skleidžiamus pranešimus (Gamboni 1997: 74).

Vis dėlto ir šiandien be paminklų kolektyvinei atminčiai būtų daug sunkiau išlikti. Vadinasi, jie yra reikalingi. Reikalingi žmonėms, kad šie galėtų

prisiminti ir gyventi. Tačiau jie taip pat kelia riziką prarasti labiau asmeninę atmintį. Taigi paslėptas paminklo ir žmogaus konfliktas visuomet išlieka. Paminklai yra ir mūsų priešininkai, ir sąjungininkai. Tad kaip būtų imanoma sušvelninti šią tylią konfrontaciją, ypač atsižvelgiant į melą įtvirtinti ar sau nepalankią istorijos versiją pamiršti siūliusių paminklų gausą totalitariniuose režimuose? Bandant spręsti šią problemą ieškoma naujų, dar neišbandytų estetinių išraiškos priemonių, galinčių vėl pažadinti ar sustiprinti kolektyvinę atmintį. Šiuo atveju pažymėtini tarptautiniu mastu išgarsėję vokiečių menininko Horsto Hoheiselio „negatyviųjų“, arba „kontra-monumentų“, projektai, aukštytyn kojomis apverčiantys įprastas paminklų reikšmes (Projects of... 2005). Pavyzdžiui, 1939 m. Kaselyje nacių nugriautas „žydų fontanas“ jo siūlymu buvo ne atstatytas įprastu būdu, o įamžinant sunaikintą paminklą veidrodiniu principu lyg negatyvas įkastas į žemę; Buchenvaldo konclagerio teritorijoje kalinių išlaisvinimui atminti pastatyto laikino medinio obelisko vietoje menininko iniciatyva įrengta nerūdijančio plieno plokštė, nuolatos šildoma iki žmogaus kūno temperatūros, tapo „paminklu paminklui“ ir t. t.

Jau minėta, kad paminklai būna skirti atspindėti tris atminties rūšis: individualią (daiktai, mums primenantys svarbų asmeninį įvykį), šeimos (pavyzdžiui, fotografijos ar relikvijos) ir pagaliau kolektyvinę (paminklai, žymintys miesto, šalies ar tautos mastu svarbius įvykius). Atsižvelgiant į tai, galimas „paminklų rehabilitavimo“ problemos sprendimas galėtų būti tarpinės – šeimos – atminties pozicijų sąmoningas stiprinimas. Būtent čia susikersta tiek individualios, tiek kolektyvinės atminties erdvės, kadangi visos atminties rūšys yra glaudžiai susijusios. Pavyzdžiui, mokyklose vaikai galėtų būti skatinami rinkti liudijimus apie savo senelių ar prosenelių gyvenimą, arba, statant viešąjį monumentą, galima būtų pakviesti konkrečios bendruomenės narius palikti keletą anoniminių užrašų, kurie bus jame išgraviruoti. Demokratijos stiprybės ženklas – jeigu ji nebijo individualių atminčių, galinčių net susikirsti su oficialiai propaguojamomis praeities vizijomis. Kita išeitis – šeimos nariams kartu lankyti viešuosius paminklus. Jeigu oficialūs paminklai yra skirti sustiprinti kolektyvinius saitus, kodėl gi jais nesustiprinus ir individualius ar šeimos ryšius? Todėl paminklas turėtų ne kviesti *atsiminti*, o byloti kažką panašaus į *Pamiršk mane. Saugok savo prisiminimus. Dalykis jais su savo artimaisiais* (Tisseron 1999: 216).

Atmetant ar tęsiant tradiciją?

Lietuvoje irgi pastebima visoms pokomunistinėms visuomenėms būdinga į vakarietišką bent išoriškai panaši oficialiųjų paminklų atmetimo tendencija, slypinti komplikuotame ir skausmingame santykiyje su totalitarinės monumentalistikos palikimu. Nepamirškime, kad būtent ši meno forma ilgiausiai išlaikė totalitarinio meno principus ir yra laikoma šių režimų klasikine apraiška (Glinskis 1995: 3).

Dabartinis LR Seimo barikadų vaizdas. Autorės nuotrauka. 2005

Tačiau sovietinių monumentų griovimas nebūtinai turėjo sukelti liaudiškos paminklomanijos bangą, nusiritusią per Lietuvą pradedant 1989-aisiais. Kiltų klausimas, ar tik nenoras statyti naujus oficialius paminklus, išvelgtinas buvusiose viešose diskusijose dėl kunigaikščio Gedimino, karaliaus Mindaugo ir kt. žinomų paminklų prasmės, neprieštaruoja liaudiškų paminklų statybos bumui?

Nepasitikint oficialiaja istorijos versija sovietmečiu, o vėliau aptikus jos reliatyvumą ir ypač atsižvelgiant į staiga iškilusį didžiulį „atrastosios atminties“ klodą, teko ieškoti naujų formų, ypač reikalingų trauminei patirčiai įprasinti. Ir toli ieškoti nereikėjo. Kryžiaus, Rūpintojėlio ir Pietos simboliai puikiai tiko bandant susidoroti su staiga į viešumą iškilusia skausminga ištisų visuomenės grupių (tremtinių, partizanų ir kt.) atmintimi. Nepriklausomybės pra-

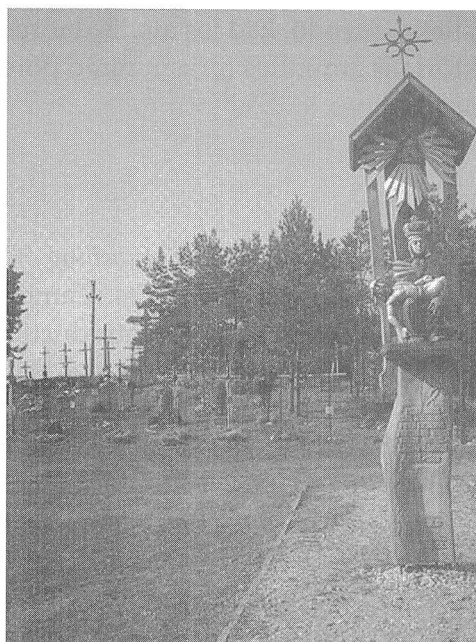
džioje iš naujo atrasta tradicinė memorialinių praktikų forma kaip jokia kita patenkino kolektyvinės ir individualiosios atminties lūkesčius bei poreikius. Būdama giliai sakrali, ji tapo ir savotišku vaistu gydant skausmingus prisiminimus – Kryžius juk nėra tik Mirties simbolis. Maža to, jis yra Atgimimo ir Prisikėlimo ženklas.

Atgimstančioje kryždirbystėje unikaliu būdu susipynė visos trys atminties rūšys: individualioji (daiktas, mums primenantis svarbų asmeninį įvykį), šeimos ir pagaliau kolektyvinė. Pastaroji vėlgi gali skleisti keletu lygmenų – kaip lokalinė, regioninė, nacionalinė, civilizacinė, pasaulinė, o tai, be abejo, turėjo reikšmės įtraukiant lietuviškosios kryždirbystės fenomeną į UNESCO *Nematerialaus paveldo vertybių* sąrašą.

Visiškai paneigdamas sovietinės monumentalistikos tradicijas, šis judėjimas spontaniškai kilo iš apačių, iš šeimų ar vietinių bendruomenių. Tam akstiną visų pirma suteikė Baltijos kelio akcija, plento M12 pakeles papuošusi kryžiais ir paminkliukais, taip pat prasidėjusios ritualinės kelionės į tremties vietas, norint parsivežti brangių artimųjų palaikus, juos tokiu būdu susigrąžinant ne tik fiziškai, bet ir simboliškai. Reikšmės reiškinių plitimui turėjo ir dėl istorinio teisingumo pradėtas sovietmečiu nugriautų prieškarinių paminklų atstatymo vėjus.

Kitas kryždirbystės bumo paaiškinimas – profesionaliosios monumentalistikos krizė, kilusi, kuomet skulptoriams teko skubiai atsisakyti sovietmečiu susiformavusių plastinės išraiškos formų ir diskurso (Lobytė 2002: 204–206). Profesionalų pasimetimą naujomis aplinkybėmis, matyt, lėmė ir nepakankamas giliosios kompozicinės monumentų sąrangos semantinio poveikio žiūrovui suvokimas (Petrušonis 1996: 24–26). Tai rodo visai kitokie nei buvo planuota kai kurių naujai pastatytų paminklų, pavyzdžiui, kunigaikščiui Gediminui Vilniuje, kuriami efektai.

Dar neseniai oficialieji paminklai ragino sekti vertybėmis, kurios buvo viešai propaguojamos, jie primindavo žmonėms, kuo tikėti ir kaip elgtis. Atgimusi Lietuvos kryždirbystė irgi nedviprasmiškai išreiškė tokias intencijas. Tačiau ar

„Kryžių kalnelis“ Merkinėje, Varėnos r.
Autorės nuotrauka. 2005

pagrįstai? Ar kryžių gausa iš tiesų rodo ir religingumo atgimimą? Ar iš tiesų atstatytas arba naujai pastatytas kryžius sodybos darželyje liudija jo šeiminių gilų tikėjimą? O gal jis statomas tiesiog dėl socialinio prestižo, nusižiūrėjus į kaimynus, taigi konjunktūriškai, sekant neišvengiamai trumpalaike mada?

Galiausiai, ar naujosios memorialinės praktikos gali padėti sutelkti vietos bendruomenes ir žmones? Sovietmečiu susiformavusi visuotinė alergija oficialiosioms ceremonijoms pastebima ir šiandien. Taigi įtampa ir abejonė dėl ne tik materialaus, bet ir dėl simbolinio šios susigražintos tradicijos gyvastingumo išlieka. Atrodo, kad jos ateitis dar nėra aiški. Tai, matyt, priklausys nuo tolesnio istorinės atminties įprasminimo poreikio intensyvumo ir pasirinktų monumentų plastinės kalbos formų.

Literatūra

- Boime Albert. 1998. *The Unveiling of the National Icons. A Plea for Patriotic Iconoclasm in a Nationalist Era*. Cambridge University Press.
- Brossat Alain et al. 1990. Introduction, Brossat A. et al. (dir.). *A l'Est, la mémoire retrouvée*. Paris: Éditions La Découverte.
- Čepaitienė Rasa, Šermukšnytė Rūta. 2003. Istorija, politika ir paminklai, *Naujasis židinys* 5: 269–272.
- Debray Regis. 1999. Trace, forme ou message?, Bougnoux D. (dir.). *La confusion des monuments*. Les Cahiers de médiologie 7: 27–45. Paris: Gallimard.
- Eliade Mircea. 1996. *Amžinojo sugrįžimo mitas. Archetipai ir kartotė*. Vilnius: Mintis.
- Huyghe François-Bernard. 1999. Un patrimoine sans patrie?, Bougnoux D. (dir.). *La confusion des monuments*. Les Cahiers de médiologie 7: 59–68. Paris: Gallimard.
- Gamboni Dario. 1997. *The Destruction of Art. Iconoclasm and Vandalism since the French Revolution*. London: Reaktion Books.
- Glinskis R. 1995. Ar Lietuvos meno istorijoje rasime vietos socrealizmui?, *Literatūra ir menas* 42: 3.
- Guillaume Marc. 1999. Du stéréotype comme art, Bougnoux D. (dir.). *La confusion des monuments*. Les Cahiers de médiologie 7: 221–228. Paris: Gallimard.
- Koselleck Reinhart. 1997. *L'expérience de l'histoire*. Paris: Gallimard.
- Lazarev Vladimir. 1989. Vo imia žizni, *Naše nasledije* 2: 142–149.
- Lobytė Elona. 2002. Naujųjų Lietuvos paminklų nelaimės, *Naujasis židinys* 4: 204–206.
- Lowenthal David. 1985. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press.

- Melot Michel. 1999. Le monument à l'épreuve du patrimoine, Bougnoux D. (dir.). *La confusion des monuments*. Les Cahiers de médiologie 7: 7–19. Paris: Gallimard.
- Michalski Sergiusz. 1998. *Public Monuments. Art in Political Bondage 1870–1997*. London: Reaktion Books.
- Musil Robert. 1965. *Memoires presposthumes*. Paris: Seuil.
- Nora Pierre. 1984. Entre mémoire et histoire. La problématique des lieux, Nora P. (dir.). *Les lieux de mémoire* 1: XVII–XLII. Paris: Gallimard.
- Petrušonis Vytautas. 1996. Apie monumentų poveikį, *Architektas* 4: 24–26.
- Pevsner Nicolaus. 1976. *A History of Building Types*. Bollingen Series 35(19). Princeton University Press.
- Počiulpaitė Alė. 2001. Lietuvos kryždirbystės fenomenas, *Liaudies kultūra* 5: 1–8.
- Projects of Horst Hoheisel&Andreas Knitz. 2005. <<http://www.zermahlene-geschichte.de>> [žiūrėta 2005 04 13].
- Réau Louis. 1994. *Histoire du vandalisme. Les Monuments détruits de l'art français*. Paris: Éditions Robert Laffont.
- Rimkus Vytenis. 1994. Paminklų karas, *Literatūra ir menas* 12: 8–9.
- Sicard Monique. 1999. Du de visu à l'in situ: la production du monument par sa représentation, Bougnoux D. (ed.). *La confusion des monuments*. Les Cahiers de médiologie 7: 119–135. Paris: Gallimard.
- Tisseron Serge. 1999. Antimémoire, Bougnoux D. (dir.). *La confusion des monuments*. Les Cahiers de médiologie 7: 205–219. Paris: Gallimard.
- Turnbridge J. E., Ashworth G. J. 1996. *Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Vallet Odon. 1999. Les mots du monuments, Bougnoux D. (dir.). *La confusion des monuments*. Les Cahiers de médiologie 7: 21–25. Paris: Gallimard.

From Monument to "Smūtkelis" Memory and Everyday of the Monument

Rasa Čepaitienė

Summary

This article analyses socio-cultural representations of public monuments, focusing especially on their anthropological dimension. It is largely based on Western anthropologists' and heritage specialists' polemic of this kind in the academic press.

Much attention in the text is paid on the analysis of social role of the monument, especially on its relation to historical memory, as well as to the various aspects of a **monuments'** utilization (from appropriation to rejection). In consideration of this, the vandalism phenomenon of a monuments' is also analysed, especially in the context of post-communist countries.

Attempting to mark the essential historic development guidelines of the monument, it is argued here that monuments in Western countries are changing their traditional functions and demonstrate certain declining tendencies. The article also deals with reasons for the monument's unpopularity, whether there is a real threat of their "death".

Eventually, ascertaining differences of the state of monuments between West and East, the question of reasoning, meaning and scope of cross-craft, which has revived in Lithuania after rebirth of independence, is raised. It is noteworthy, that the popularity and scope of this phenomenon contradicts the already mentioned decline of the monument in the West. Taking this into account, the article endeavours to sort out whether this is a temporal or connective status related mainly to the radical changes of historical memory in the post-communist society, especially to its traumatic dimension. The question is raised whether Lithuanian cross-craft has any possibilities to remain authentic and relevant in Lithuanian society struggling with global issues.

Gauta 2004 m. kovo mėn.